

„Sanctus Hieronymus litterarum illyricarum inventor“ – ikonografija svetoga Jeronima kao tvorca glagoljice

Daniel Premerl¹

U članku se raspravlja o rijetkoj i malopoznatoj ikonografskoj temi *Sveti Jeronim tvorac glagoljice* u kojoj se odražava predaja o svetom Jeronimu, tvorcu glagoljice. Pokazuju se i interpretiraju četiri likovna djela navedene tematike. Najraniji i najznačajniji prikaz te teme freska je *Sveti Jeronim tvorac glagoljice* koja je dio fresko-ciklusa *Tvorci pisama* (1589.) u Apostolskoj vatikanskoj knjižnici. Potom se *Sveti Jeronim tvorac glagoljice*, zajedno s drugim nacionalnim svecima, našao na naslovnici *Oficija Blažene Marije Djevice* (Venecija, 1617.) što ga je preveo i priredio Matija Alberti. Naposljetku, u osamnaestom stoljeću pronašli smo prikaze svetoga Jeronima tvorca glagoljice u dvjema glagoljaškim župama u Dalmaciji: na oltarnoj slici u Kostanjama u Poljicama (1761.), te na stipesu mramornog glavnoga oltara u Murteru (1779.).

Ključne riječi: sveti Jeronim, ikonografija, glagoljica, umjetnost renesanse i baroka, Apostolska vatikanska knjižnica, Siksto V., Giovanni Guerra, Luca Orfei, *Oficij Blažene Marije Djevice*, Matija Alberti, Kostanje, Filippo Naldi, Murter, Pio i Vicko dall’Aqua.

Sveti Jeronim bio je popularan svetac u ikonografiji ranog novog vijeka, popularniji od ostalih zapadnih Crkvenih Otaca (Grgura Velikog, Augustina i Ambrozija). Njegovoj ikonografskoj popularnosti pridonijele su zacijelo i ži-

---

¹ Dr. sc. Daniel Premerl, viši znanstveni suradnik, Institut za povijest umjetnosti, Ulica grada Vukovara 68/III, 1000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: dpremerl@ipu.hr.

vopisne činjenice iz njegova života (autobiografske, biografske i hagiografske) koje su omogućile da ga se likovno predočava u slikovitim, a toliko suprotnim ulogama i ambijentima – kao isposnika u pustinji ili intelektualca za radnim stolom – usto, ili prije svega, možda je njegovoj ikonografskoj popularnosti pridonijela moć identifikacije kakvu je nudio budućim naraštajima: redovnici – jeronimci, franjevci, pavlini – vidjeli su uzor u njegovoj askezi, a humanisti – od Erazma Roterdamskog do Marka Marulića – u njegovom jezikoznanstvu i mudrosti. Naposljetku, i Hrvatima je omogućio moćnu identifikaciju: kao sveti predšasnik i zemljak te usto, kako se vjerovalo, i sunarodnjak postao je, barem od petnaestoga stoljeća, njihov nacionalni zaštitnik.²

Sveti je Jeronim u hrvatskoj likovnoj baštini najčešće prikazivan u crkvenim prostorima, na oltarnim slikama i kipovima te na zidnim i svodnim slikama ili reljefima.³ Prikazivan je i u knjižnim ilustracijama.⁴ U nas je najčešće predočen dvjema ikonografskim temama koje su nastale u Italiji da bi istom postale dio univerzalne svećeve ikonografije: jedna je *Sveti Jeronim Crkveni Otac* (gdje je prikazan kao stojeća figura odjevena u crveni kardinalski talar s crvenim kardinalskim šeširom na glavi; u jednoj ruci drži prema promatraču otvorenu knjigu, a u drugoj model crkve),⁵ a druga je *Sveti Jeronim pokornik* (prikazan u pustinjačkom ambijentu kao polunagi starac koji se mrtvi nanoseći si udarce kamenom o prsa).⁶ Usto je u Italiji i Europi bila popularna i ikonografska tema *Sveti Jeronim u radnoj sobi*: u nas je ona rijetka, no nalazimo je na jednom prikladnom mjestu – na naslovnici *Misala hruackog* (1531.).⁷ U svim

2 Za ikonografiju svetog Jeronima vidjeti: Ridderbos, *Saint and Symbol – Images of Saint Jerome in early Italian Art*; Rice, *Saint Jerome in the Renaissance*. O Jeronimovom hrvatskom kultu i ikonografiji te mjestu i značenju u nacionalnoj kulturi vidjeti: Ivić, „The “Making” of a National Saint: Reflections on the Formation of the Cult of Saint Jerome in the Eastern Adriatic”; Premerl, „Nacionalni sveci u ranom novom vijeku – ikonografija identiteta”; Lučin, Špoljarić, *Kruna harvackoga jezika. Renesansni pisci o svetom Jeronimu*; Marin, Horvat-Levaj, *Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*; Prosperov Novak, *Sveti Jeronim Dalmatinac. Zaštitnik Dalmacije*.

3 Premerl, „Nacionalni sveci u ranom novom vijeku – ikonografija identiteta”; Tomić, „Fragmenti o svetom Jeronimu u „dalmatinskoj“ umjetnosti novoga vijeka”; Repanić-Braun, „Sveti Jeronim u baroknom slikarstvu i štuko dekoraciji sjeverozapadne Hrvatske“.

4 Pelc, „Sveti Jeronim u knjižnom slikarstvu i grafici srednjega vijeka i renesanse. Ikonografski tipovi i njihova značenja prema građi iz hrvatske knjižne i grafičke baštine“.

5 Taj se ikonografski tip pojavio u venecijanskoj umjetnosti u posljednjoj četvrtini četrnaestog stoljeća. Ridderbos, *Saint and Symbol – Images of Saint Jerome in early Italian Art*, 1–14.

6 Prikaz je nastao u firentinskom slikarstvu petnaestog stoljeća te se raširio po Italiji i Europi. *Isto*, 63–88.

7 O ikonografskoj temi *Sveti Jeronim u radnoj sobi* vidjeti: *Isto*, 15–40. O naslovnici *Misala hruackog* vidjeti: Pelc, „Sveti Jeronim u knjižnom slikarstvu i grafici srednjega vijeka i

ikonografskim temama svetog Jeronima uz njega je njegov glavni atribut – lav. Uz lava, atributi svetoga Jeronima su i kardinalski šešir, knjiga, model crkve, raspelo, lubanja i kamen.

Premda je, dakle, ikonografija svetoga Jeronima u našoj baštini uglavnom univerzalna, njegove slike u nas imaju specifično značenje: one prikazuju nacionalnoga sveca zaštitnika. To specifično značenje nije bilo posredovano vizualnim putem već se podrazumijevalo jer je bilo dio općeg znanja.

No, u mnoštvu slika svetoga Jeronima u hrvatskoj baštini nekoliko je iznimaka – na njima je on eksplicitno označen kao nacionalni svetac zaštitnik pomoću vizualnih atributa kao što su grbovi ili natpisi.⁸ Primjer takve hrvatske ikonografije velikoga sveca poznati je grafički list-devocionalija koji je 1584. godine tiskala Bratovština svetoga Jeronima od Ilira u Rimu kao suvenir za hodočasnike, a prikazuje *Svetog Jeronima pokornika* okruženog grbovima Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Bosne (Natale Bonifacio).⁹ Toj hrvatskoj ikonografiji pripada i svodna slika u svetištu crkve spomenute bratovštine svetog Jeronima u Rimu, gdje je prikazan *Sveti Jeronim u slavi* uz natpis „Sancto Hieronymo Illyricorum, Sixtus V Pontifex Maximus“ („Svetome Jeronimu od Ilira, papa Siksto V“).¹⁰ Istu značenjsku jasnoću ima i slika *Svetog Jeronima* na početku *Korjenić-Neorićevog grbovnika* (1595.), na kojoj svetac drži zastavu s grbom Ilirije uz dvojezični i dvopismeni natpis, hrvatski na ćirilici: „Otac, zrcalo i svitlost svih zemalja ilirskih“, te latinski na latinici „Patronus Speculum atque Lux totius Illyriae“.¹¹ Naposljetku, sveti se Jeronim našao i na frontispiciju prve tiskane hrvatske povjesnice Jurja Rattkaya *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae* (Juraj Šubarić, 1652.), zajedno s ostalim nacionalnim svecima, uz natpis „S. Hieronymus Dalmata cardinalis“, te na njoj konceptijski srodnim metalnim koricama Misala Jurja de Topusko (1688. – 1694.) uz natpis „S. Hieronymus Illyrus doctor ecclesiae“.¹² Na kraju,

---

renesanse. Ikonografski tipovi i njihova značenja prema građi iz hrvatske knjižne i grafičke baštine“, 446.

8 Ta izdvojena ikonografska skupina spominje su u: Premerl, „Nacionalni sveci u ranom novom vijeku – ikonografija identiteta“.

9 O grafici vidjeti: Pelc, „Sveti Jeronim u knjižnom slikarstvu i grafici srednjega vijeka i renesanse. Ikonografski tipovi i njihova značenja prema građi iz hrvatske knjižne i grafičke baštine“, 447-449.

10 Gudelj, „San Girolamo dei Croati a Roma: gli Schiavoni e il cantiere sistino“, 308, 310–311. Fotografija u boji u: Marin, Horvat-Levaj, *Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*, 148.

11 Ćosić, *Ideologija rodoslovlja: Korjenić-Neorićev grbovnik iz 1595.*, 194, 53, 69.

12 Premerl, *Bolonjske slike hrvatske povijesti – politička ikonografija zidnih slika u Ilir-*

na zidnoj slici u crkvi svetoga Jeronima u Štrigovi u Međimurju uz sveca je prikazan anđeo koji drži hrvatski grb (Ivan Krstitelj Ranger, 1744.).¹³

U ovom članku skrenut će se pozornost na jednu manje znanu ikonografsku temu koja svetoga Jeronima također eksplicitno povezuje s hrvatskim zemljama – riječ je o prikazu svetoga Jeronima uz kojega se kao atribut pojavljuje glagoljski natpis kao vizualni znak uvjerenja da je on stvorio glagoljicu. Predaja o svetom Jeronimu tvorcu glagoljice, prvi puta zabilježena 1248. godine u pismu pape Inocenta IV senjskome biskupu Filipu,¹⁴ postala je opće mjesto ne samo glagoljaške tradicije već i hrvatske humanističke historiografije i književnosti ranoga novoga vijeka, te je ušla u najznačajniju europsku lingvističku literaturu šesnaestoga i sedamnaestoga stoljeća da bi na izmaku epohe bila ovjerena enciklopedijskom natuknicom u Diderotovoj i d'Alembertovoj *Enciklopediji* (1751.).¹⁵ Teško je utvrditi porijeklo te predaje, odnosno potječe li ona iz glagoljaških ili zapadnih „latinskih“ Crkvenih krugova, pa nam je važnija činjenica da pape tu predaju, koja je pružala dostojanstvo i zaštitu staroslavenskom bogoslužju, nisu dovodili u pitanje.¹⁶ U članku će se pokazati i objasniti četiri likovna prikaza koje smo da sada pronašli u kojima je sveti Jeronim prikazan kao tvorac glagoljice.

Zidna slika u Apostolskoj vatikanskoj knjižnici, 1589.

Sveti Jeronim prikazan je kao tvorac glagoljice u fresko-ciklusu *Tvorci pisma* u novoj Vatikanskoj knjižnici, sagrađenoj između 1587. i 1589. godine na narudžbu pape Siksta V. prema projektu Domenica Fontane.¹⁷ Nova vatikanska

slo-ugarskom kolegiju u Bolonji, 32–34, 36, 44–45, 47; Pelc, „Georgius Subarich sculpsit Viennae – bakrorezac Juraj Šubarić u Beču oko 1650. godine: djela i naručitelji“, 63–65; Pelc, *Minijature u misalima zagrebačkog biskupa Jurja od Topuskog*, 13–17.

13 Cvetnić, „Saint, Hagiographer and Translator. St Jerome in the Triumphal Heavenly Procession/Translation in Štrigova (Croatia)“, 307 (sl. 5).

14 Ovako papa senjskomu biskupu, u prijevodu Mile Bogovića: „Predana nam tvoja molba sadržavala je da u Slavoniji postoji posebno pismo kojim se kler te zemlje, tvrdeći da ga ima od sv. Jeronima, služi u slavljenu bogoslužja. Zbog toga da bi se s njime poistovjetio i prilagodio se običaju zemlje u kojoj si biskup, ponizno si od nas zatražio dopuštenje da možeš bogoslužje slaviti prema rečenom pismu. Mi, dakle, imajući na umu da je govor podlozan stvari, a ne stvar govora, dodjeljujemo ti ovim pismom zatraženo dopuštenje, i to u onim krajevima gdje već postoji spomenuti običaj, s time da se različitošću pisma ne povrijedi smisao.“ Kraft Soić, „Otpis Inocenta IV. senjskom biskupu (1248.) pod patronatom sv. Jeronima. I. Senjski privilegij iz godine 1248“, 2; Kraft Soić, „Otpis Inocenta IV. senjskom biskupu (1248.) pod patronatom sv. Jeronima. II. Povijesni usud glagoljice i začetci jeronimske tradicije“

15 Hercigonja, *Na temeljima hrvatske književne kulture*, 11–56

16 Verkholtantsev, *The Slavic Letters of St. Jerome*.

17 Frascarelli, „Gli affreschi sistini: il programma iconografico“, Nelles, „The Vatican Li-

knjižnica bila je važno postignuće pape Siksta V. odnosno iznova osnažene Katoličke Crkve poslije Tridentskoga koncila. Bila je zamišljena kao mjesto ne samo sabiranja, čuvanja i proučavanja knjiga već i njihova stvaranja: uz Knjižnicu je, naime, bila neraskidivo vezana i tada osnovana vatikanska tiskara. Važnost koja je tada bila posvećena vatikanskomu izdavaštvu bila je odgovor na izazove protestantskoga izdavaštva koje se naveliko služilo knjigom i narodnim jezicima u širenju svojega učenja.

Papina je ambicija bila sagraditi najvažniju knjižnicu na svijetu kao mjesto čuvanja tradicije, njegovanja kontinuiteta, te rađanja novog poleta. Da bi prenio tu poruku, poslužio se slikama: stoga su čitava njezina unutrašnjost i glavno pročelje ispunjeni ciklusima zidnih slika koje veličaju tradiciju, kontinuitet i njihovo ispunjenje u postkoncilskoj Crkvi. Autori ikonografskoga programa bili su kustos Vatikanske knjižnice Federico Ranaldi, koji je izradio preliminarni popis tema koje bi se mogle naslikati na zidovima, te Silvio Antoniani, koji je napravio izbor iz Ranaldijevih tema te njihov raspored, uz pomoć ostalih papinih savjetnika kao što su Pietro Galesini i Angelo Rocca. Upravo se Angelo Rocca smatra autorom ikonografije ciklusa *Tvorci pisama*. Zidne slike dovršene su 1589. godine, a timovima slikara rukovodili su Giovanni Guerra i Cesare Nebbia koji su često radili pod Sikstovim pokroviteljstvom na mnogim zadacima; Guerra je istodobno rukovodio i oslikavanjem svodova i zidova u crkvi svetog Jeronima od Hrvata u Rimu.¹⁸

Fresko-ciklus *Tvorci pisama* nalazi se u glavnoj dvorani-čitaonici (*Salone Sistino*), najvećem i najreprezentativnijem prostoru novootvorene biblioteke.¹⁹ Dugačka dvorana pravokutnog tlocrta razdijeljena je kolonadom stubova na dva broda. Duž južnoga zida niže se ciklus od jedanaest slika *Knjižnica iz davnine*: započinje slikom *Mojsije i Leviti* nakon koje slijede slike *Židovske*, *Babilonske*, *Atenske*, *Aleksandrijske*, *Rimske*, *Jeruzalemske*, *Cezarejske*, *Apostolske* i naposljetku *Papinske knjižnice*. Na nasuprotnom sjevernom zidu ciklus je od deset slika *Ekumenskih koncila*: započinje *Prvim nicejskim koncilom*, slijedi *Spaljivanje arijanskih knjiga*, zatim *Prvi konstantinopolski*, pa *Efeški*, *Kalcedon-*

---

bary Alphabets, Luca Orfei, and Graphic Media in Sistine Rome“.

18 Gudelj, „San Girolamo dei Croati a Roma: gli Schiavoni e il cantiere sistino“, 306–315; Premerl, „Nacionalni sveci u ranom novom vijeku – ikonografija identiteta“ (neobjavljeno).

19 Spomenimo usput da je u toj dvorani (*Salone Sistino*) održana značajna izložba *I Croati – cristianesimo, cultura, arte* od 28. listopada 1999. do 15. siječnja 2000. godine, uz koju je objavljen istoimeni opsežan katalog na nekoliko jezika. Sveti Jeronim tvorac glagoljice iz te dvorane nije bio dio koncepta izložbe i kataloga.

ski, *Drugi konstantinopolski*, *Treći konstantinopolski*, *Drugi nicejski* i *Četvrti konstantinopolski koncil*, te naposljetku *Spaljivanje Focijevih knjiga*. U zoni iznad prozora teče ciklus *Sikstovih djela*: *Krunjenje pape Siksta V*, *Zaposjedanje Laterana*, *Protjerivanje razbojnika iz Papinske Države*, *Vatikanski obelisk*, *Alegorija obilja*, *Trajanov stup*, *Jubilej u crkvi svete Marije Velike*, *Lateranski obelisk*, *Mojsijeva fontana*, *Zemljovid Sikstovog urbanizma Rima*, *Alegorija kazne preljubnika*, *Kapela Jaslica*, *Flaminijski obelisk*, *Dom za prosjake*, *Antoninov stup*, *Prijenos tijela pape Pija V u crkvu svete Marije Velike*, *Eskvilinski obelisk*, *Papinska flota*. Svod je oslikan dekorativnim kompozicijama u kojima su prikazane *Insignije Siksta V*, ornamentalne figure žena s knjigama, anđelčići te groteske. Freske pomno odabrane ikonografije nastavljaju se i na zidovima i svodovima drugih manjih dvorana knjižnice, no ovdje smo se zadržali samo na opisu glavne dvorane.

Fresko-ciklus *Tvorci pisama* naslikan je na šest stubova koji dijele glavnu dvoranu na dva broda s bačvastim svodovima. Sastoji se od dvadeset i šest slika koje prikazuju tvorce pisama: po jedan tvorac pisma naslikan je na svakoj od četiriju stranica šest stubova, dok su dvojica naslikana na zidnim pilastrima koji su početak i kraj kolonade.

Na istočnom zidnom pilastru prikazan je *Adam*. Na prvome stubu prikazani su likovi koji predstavljaju doprinos židovskoj pismenosti: *Šetovi sinovi*, *Abraham*, *Mojsije*, *Ezra*. Na drugome stubu prikazani su tvorcii egipatske pismenosti: *Izida*, *Hermes Trismegistos*, *Heraklo*, *Memnon*. Na trećemu stupu prikazane su osobe iz feničke i arhajske grčke kulture: *Kekrop*, *Feniks*, *Kadmo*, *Lin iz Tebe*. Na četvrtom stupu prikazani su izumitelji alfabeti klasične grčke kulture: *Palamed*, *Pitagora*, *Epiharm*, *Simonid*. Na petom stupu prikazani su tvorcii etruščanskih i rimskih slova: *Nikostrata Karmenta* (kojoj dugujemo pismo kojim pišemo), *Evandar*, *car Klaudije* (kojem dugujemo slovo F), *Demarat iz Korinta*. Na šestom stupu prikazani su tvorcii pisama iz razdoblja kršćanstva: *Ulfila* (gotica), *sveti Ivan Zlatousti* (armensko pismo), *sveti Jeronim* (glagoljica), *sveti Ćiril* (ćirilica). Na zapadnom zidnom pilastru prikazan je *Isus Krist*.

Svi tvorcii pisama u vaticanskoj knjižnici prikazani su punom figurom u iluzionistički naslikanoj niši. Ispod niše latinski je natpis koji identificira tvorca pisma, dok je iznad niše maniristička kartuša u kojoj je kaligrafski zlatnom bojom naslikan poredak slova dotičnog pisma. Autorima papinoga ikonografskog programa bilo je važno predočiti oblikovnu raznolikost odnosno bogatstvo

svjetskih pisama. Prava tema ciklusa i njegova vizualna atrakcija jesu virtuosno oblikovana slova i njihova raznolikost.²⁰

Tvorci pisama bili su topos zapadne enciklopedijske tradicije.²¹ Pojavili su se početkom sedmoga stoljeća u djelu *Etymologiae*, također znanom i pod naslovom *Origines*, svetog Izidora Seviljskog, a u renesansi ih je preuzeo Polidoro Virgilio u svom djelu *De inventoribus rerum* (1499.). Polovica naslikanih tvoraca pisama u Vatikanskoj knjižnici spomenuta je u Virgilijevom djelu. Ciklus fresaka *Tvorci pisama* svjedoči s jedne strane o renesansnoj zaokupljenosti pitanjima porijekla jezika i pisama, no s druge, i prije svega, svjedoči o filološkim preokupacijama Svete Stolice radi širenja Evanđelja odnosno prijevoda Svetoga pisma. U toj svojevrsnoj izložbi pisama odražavaju se ambicije tada osnovane Vatikanske tiskare (*Typografia Vaticana*).

Sveti Jeronim (sl. 1) prikazan je dakle na posljednjem stubu, na njegovoj sjevernoj i široj strani (gleda na bočni brod dvorane).²² Njegova monumentalna

Slika 1. Giovanni Guerra i suradnici, *Sveti Jeronim tvorac glagoljice*, 1589., Apostolska vatikanska knjižnica (slika iz knjige: Piazzoni, Ambrogio M., et al., *La Biblioteca Apostolica Vaticana*, 252.

20 „The real subject of the cycle, likely what was meant to be most admired by visitors to the library, is not the story of “inventors” told by the portraits, but the variety and virtuosity of graphic form exhibited by the alphabetic characters on the pillars.“ Nelles, „The Vatican Library Alphabets, Luca Orfei, and Graphic Media in Sistine Rome“, 445.

21 Nelles, „The Vatican Library Alphabets, Luca Orfei, and Graphic Media in Sistine Rome“, 442.

22 O fresci svetog Jeronima u Vatikanskoj knjižnici nije se, koliko znam, u nas pisalo niti je donedavno bila publicirana. Za nju sam saznao u: Gudelj, „San Girolamo dei Croati a Roma: gli Schiavoni e il cantiere sistino“, 310, 312. Vidi i: Gudelj, „San Girolamo degli Schiavoni/ Illyrians/ Croats in ‘Roma communis patria’: Constructing National Identity Through Papal Interventions“, *RIHA Journal 0242* (30 March 2020), DOI: <https://doi.org/10.11588/riha.2020.1.76052>. Reprodukcijska objavljena je u Jeronimovoj obljjetničkoj godini na naslovnicu časopisa *Baščina – glasilo Društva prijatelja glagoljice*,

figura ispunja ornamentirani okvir; stoji, poput kipa, na vanjskom rubu plitkog postamenta. Prikazan je kao sijedi ćelavi starac krupne građe zaogrnut moćnom crvenom draperijom. Bočno drži otvorenu knjigu okrenutu promatraču. Kažiprstom slobodne ruke pokazuje na prazne bijele stranice knjige. Na podu uz nogu sveca leži lav, njegov stalni atribut. Ispod je slikana tabla, uokvirjena pozlaćenim okvirom, s natpisom „S. HIERONYMVVS LITTERARVM ILLYRICARVM INVENTOR“. Iznad niše s figurom svetog Jeronima je kartuša koja uokviruje glagoljsku azbuku (sl. 2).

Slika 2. Detalj sl. 1.

Slika 3. Luca Orfei, glagoljska azbuka, grafika iz knjige: Luca Orfei *De characterum et litterarum inventoribus ex picturis Bibliothecae Vaticanae liber*, Rim, oko 1589. (slika s mrežnih stranica Universitätsbibliothek Basel).

21 (2020.), gl. ur. Tomislav Galović. Zahvaljujem prof. dr. sc. Darku Žubriniću na daru navedenog broja časopisa te na iskazanom interesu za temu ovog članka.

Glagoljska azbuka na vatikanskoj freski vrsan je kaligrafski rad: slova je likovno oblikovao papin pisar i kaligraf Luca Orfei koji je likovno oblikovao sva pisma naslikana uz njihove tvorce u Knjižnici (te preko pedeset epigrafskih spomenika, mahom mramornih, tijekom pontifikata Siksta V).²³ Sam se Luca Orfei pobrinuo da ostane upamćen kao autor oblikovanja svjetskih pisama u Vatikanskoj knjižnici: objavio je grafičku mapu *De caracterum et litterarum inventoribus ex picturis Bibliothecae Vaticanae liber* u kojoj svako pismo odnosno njegov poredak slova zauzima po jedan grafički list; ispod je natpis koji identificira tvorca pisma, a na dnu potpis kaligrafa Orfeija. Ondje je, dakako, otisnut i grafički list s glagoljskom azbukom kakva je naslikana na fresci (sl. 3). Ispod azbuke krasopisni je prijepis natpisa s vatikanske freske („Sanctus Hieronymus litterarum Illyricarum inuentor“), te potpis kaligrafa („Lucas Horpheus Romanus scriptor“). Isti grafički list Orfei je objavio i u nekim izdanjima svoje opsežnije knjige *Varie inscrittioni del santissimo signore nostro Sisto V* (...) (1589.?), gdje su sabrani svi natpisi koje je radio za Siksta V. (uključujući dakako i onaj na pročelju crkve svetoga Jeronima od Hrvata u Rimu).²⁴ Orfeijeva grafika glagoljske azbuke objavljena u *Varie inscrittioni* bila je poznata u dosadašnjoj literaturi o glagoljici, no nije bila povezana sa svojim izvornikom, azbukom ponad slike svetoga Jeronima u vatikanskoj knjižnici.²⁵

Glagoljska azbuka Luce Orfeija odudara u nekim dijelovima od glagoljske azbuke. Mjesto drugog i trećeg slova su zamijenjeni, pa započinje s A, V, B umjesto A, B, V (az, buki, vjedi). Poredak ostalih slova dobar je, no oblikovanje nekih slova nije adekvatno. Predložak kojim se Luca Orfei poslužio za oblikovanje svoje glagoljske azbuke jest glagoljska azbuka koja je objavljena u knjizi francuskog filologa i erudita Guillaumea Postela *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum* (Pariz, 1538.), gdje je glagoljica inače prvi puta predstavljena zapadnoj znanstvenoj publici.²⁶ Postel glagoljsku azbuku naziva „Alphabetum Hieronymianum seu Dalmaticum, aut Illiricum Literae“.

23 Nelles, „The Vatican Library Alphabets, Luca Orfei, and Graphic Media in Sistine Rome“.

24 O *Varie inscrittioni* vidi: Tagliabracci, „Luca Orfei da Fano“. *Varie inscrittioni* je digitalizirana na poljskim mrežnim stranicama Lower Silesian Digital Library. Natpis sa crkve svetoga Jeronima od Hrvata u Rimu je na stranici 65.

25 Peri, „Caratteri e libri delle tipografie promosse a Roma dai papi per le lingue slave tra il XVI e il XVII secolo“, 115, 156, te fotografija na nepaginiranoj stranici potkraj knjige; Hercigonja, *Na temeljima hrvatske književne kulture*, 35–36.

26 O Postelovoj azbuci i njezinim netočnostima kao predlošku za Orfeijevu azbuku vidi Hercigonja, *Na temeljima hrvatske književne kulture*, 36.

Zanimljivo je da je upravo knjiga Francuza Postela poslužila Orfeiju kao izvor za glagoljsku azbuku, a ne neki noviji i točniji talijanski predložak kakvi su bili poznati prvim piscima o ikonografiji vatikanskih fresaka Muziju Pansi i eruditu Angelu Rocci (koji se, kao što smo već prije spomenuli, smatra autorom ikonografije ciklusa *Tvorci pisama*). Ni Muzio Pansa ni Angelo Rocca u svojim knjigama o novoj Vatikanskoj knjižnici iz 1590. odnosno 1591. godine, raspravljajući o fresci svetog Jeronima tvorca glagoljice, ne donose prijepis naslikane Orfeijeve glagoljske azbuke, već se služe drugim izvorima te donose točniju azbuku, premda likovno neoblikovanu. Predložak za Pansinu glagoljsku azbuku mogao je biti grafički list *Essempare di XIII lingue principalissime* na kojem je kaligrafskim umijećem prikazano četrnaest najvažnijih pisama i alfabeti (1587.); kaligraf je Simone Verovio, grafičar Martin van Buyten, izdavač Nicolas van Aelst, posvetoprimac veronski biskup kardinal Agostino Valier.²⁷ Za Roccinu glagoljsku azbuku nismo za sada našli izravan predložak, no prema svoj prilici njegov je pomoćnik u sastavljanju glagoljske azbuke bio dubrovački isusovac Marin Temperica, koji je inače bio Roccin savjetnik za pitanja ilirskog jezika te njegovih dvaju pisama, glagoljice i ćirilice.²⁸

I Muzio Pansa i Angelo Rocca, kada u svojim spomenutim knjigama raspravljaju o fresci svetog Jeronima iz vatikanske knjižnice, donose, dakako, i navedenu predaju o Jeronimu tvorcu glagoljice.²⁹ Pansa glagoljsku azbuku naziva „Alfabeto Illirico“, a Rocca „Alphabetum Illyricum“.

Podsjetimo se i da je na zapadnoj stranici istoga posljednjega stuba kolonade tvorca pisama prikazan sveti Ćiril tvorac ćirilice, uz natpis „SANCTUS CYRILLUS ALIARUM ILLYRICARUM LITTERARUM AUCTOR“. I tu je ćirilicu azbuku likovno oblikovao Luca Orfei, a o ćirilici su u već spome-

27 O *Essempare di XIII lingue principalissime* vidi: Nelles, „The Vatican Library Alphabets, Luca Orfei, and Graphic Media in Sistine Rome“, 446–450.

28 Hercigonja, *Na temeljima hrvatske književne kulture*, 42.

29 Tako Pansa: „(...) è fama, che egli nell’Ilhiria, che hoggi chiamano Schiauania lettere illiriche ritrouasse. (...) Fù di tanta dottrina, che meritò d’esser connumerato nel numero de Santi quattro Dottori della Chiesa, e come illustre di Santità, e di dottrina, & inuettore delle lettere Illiriche, fù da Sisto quiui nella Libreria dipinto, con questa inscriptione di sotto. S. HYERONIMVS LITERARVM ILLYRICARVM INVENTOR. Che vuol dire, come S. Girolamo fù delle lettere Illiriche inuettore. L’Alfabeto Illirico, e questo, che qui di sotto si vede.“ Pansa, *Della libreria Vaticana*, 308–309. Zanimljivo je da Rocca također ne dovodi u pitanje predaju o Jeronimu tvorcu glagoljice, premda je držao da se Stridon nalazio u Istri te da stoga Jeronim nije bio Ilir ili Dalmatinac (odnosno Slovinac to jest Hrvat). Ovako Rocca: „Sanctum Hieronymum Illyricarum litterarum inventorem fuisse aperte docet Inscriptio: idemque fama ipsa nobis persuadet. Quamuis enim sanctus Hieronymus Illyricus, sive Dalmata non fuerit, eum tamen huius linguae auctorem extitisse, rumor sparsus est.

nutim knjigama raspravljali Muzio Pansa i Angelo Rocca.³⁰ Rocca ćirilicu azbuku naziva „Alphabetum Servianum“.

Predaja o svetom Jeronimu tvorcu glagoljice predočena je poslije i na još nekoliko likovnih djela koja su bila namijenjena hrvatskoj publici.

Naslovnica *Oficija Blažene Marije Djevice* (Venecija, 1617.)

Godine 1617. splitski je plemić i učitelj Matija Alberti (1561. – 1623.) objavio *Oficij Blažene Marije Djevice* kod mletačkog izdavača Giovannija Gueriglija.³¹ Ta opsežna knjiga Albertijev je hrvatski prijevod latinskoga molitvenika *Officium Beatae Mariae Virginis* što ga je prema napucima Tridentskog koncila propisao papa Pijo V. 1568. godine. Alberti je svoj „slovenski“ prijevod molitvenika posvetio Dubrovčanima, a zanimljivo je da se odlučio podariti mu izvornu naslovnicu koju je, nesumnjivo prema njegovom ikonografskom programu, izradio neutvrđeni grafičar.

Grafički list naslovnice (sl. 4) oblikovan je prema uobičajenom konceptu oblikovanja naslovnica onoga vremena – prikazuje arhitekturni okvir providen figurama svetaca i grbovima, nalik oltaru, koji uokviruje središnje polje u kojem teče naslov knjige: „OFICIY / B. MARIE D. / Pia V. Pouelinyem / dan skoro na duor. / A Matiem Alberti / Vlastelinom Split- / skim, i Vcitegliem, / Iz latinskoga sada u slo- / uinski yazik virno / prinesen. / S testirom i s miloskyom.“ U bočnim osima okvira stojeće su figure svetoga Dujma odnosno svetoga Vlaha, s natpisima na postamentima „S. DVYAM“ odnosno „S. VLAS“. U donjoj parapetnoj zoni u sredini grb je Dubrovačke Republike u ovalnom okviru u čijoj borduri teče tekst: „Slauanti glas reku / rike

---

(...) Quamuis igitur Hieronymus fit Istrianus, Stridonensis videlicet, non Illyricus, sive Dalmata, eum tamen vel Illyricae linguae, quae Sclavona nunc dicitur, fuisse inventorem, vel eam saltem (latius enim tunc lingua illa patebat) optime caluisse fatendum est.“ Rocca, *Bibliotheca Apostolica Vaticana*, 161–162. U prijevodu Eduarda Hercigonje: „Natpis jasno upozorava da je sveti Jeronim bio izumitelj ilirskih slova, kao što nas uvjerava i sama predaja. Premda sveti Jeronim nije bio Ilir niti Dalmatinac, proširio se ipak glas da je on začetnik toga jezika. (...) Premda je, dakle, Jeronim bio Istranin, točnije – Stridonjanin, a ne Ilir ili Dalmatinac, ipak treba priznati da je bio izumitelj ilirskog jezika, koji se sada naziva slavenskim, ili barem – da ga je veoma dobro znao (tada se taj jezik prostirao na širem području).“ Hercigonja, *Na temeljima hrvatske književne kulture*, 44–45.

30 Pansa, *Della libreria Vaticana*, 310; Rocca, *Bibliotheca Apostolica Vaticana*, 168–172.

31 O Matiji Albertiju: Kolumbić, „Alberti, Matija (Matulić)“, 62–63. O naslovnici: Ivanišević, „Crkve i likovi svetoga Dujma“, 195–196. O naslovnici u kontekstu ikonografije svetoga Jeronima: Tomić, „Fragmenti o svetom Jeronimu u „dalmatinskoj“ umjetnosti novoga vijeka“, 253–254. O grbu Dubrovačke Republike na naslovnici: Božić; Čosić, *Hrvatski grbovi – geneza, simbolika, povijest*, 169.

docim teku“. Sa strane je po jedan grb obitelji Alberti. Na samome dnu stranice natpis je „V Bnecih Pri Iuana Gueriglikun na 1617“. U gornjoj zabatnoj zoni su tri vodoravno poredana i ornamentom povezana medaljona: u središnjem je prikazana polufigura Bogorodice s Djetetom, a u bočnima polufigure svetoga Jeronima i svetoga Ćirila; ispod njih su natpisi „S. Yerolim“ i „S. Ciril“ (sl. 5). Jeronim je prikazan u profilu, odjeven u kardinalsko ruho, uz njega je njegov ikonografski atribut lav, a u ruci drži glagoljski natpis na kojem piše *Zdrava Maria*. Ćiril je prikazan u biskupskom ruhu te u ruci drži natpis na kojem na ćirilici piše isto.

Albertijeva naslovnica odiše političko-integrativnim sadržajem – sveti Dujam je zaštitnik metropoljske stolice nadbiskupa „Dalmacije i cijele Hrvatske“, dok je sveti Vlaho zaštitnik metropoljske stolice susjedne slovinske republike istoga puka Božjega. Premda je molitvenik objavljen na latinici, likovi svetoga Jeronima i Ćirila s glagoljskim odnosno ćirilčnim natpisima jasno se obraćaju vjernicima koji su se služili i tim dvama hrvatskim pismima, odašiljući na taj način poruku Crkvene inkluzivnosti.

Slika 4. Neutvrđeni grafičar, naslovnica *Oficija Blažene Marije Djevice*, Venecija, 1617. (Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. R-196).

Slika 5. Detalj sl. 4.

Oltarna slika Gospe Karmelske sa svetima Jeronimom i Rokom (1761.) iz župne crkve svetoga Mihovila u Kostanjama u Poljicama

Prije desetak godina pronađena je na tavanu župnoga dvora odbačena i trošna oltarna slika koja je nekoć bila resila oltar u župnoj crkvi svetoga Mihovila u Kostanjama u zaleđu Omiša. Sliku je naslikao i datirao 1761. godinom Filippo Naldi iz Firence, mletački vojni činovnik u Dalmaciji i zanimljiv priučeni slikar koji je često radio za dalmatinske naručitelje.³² Slika je u međuvremenu restaurirana (sl. 6) i izlagana.³³ U gornjoj polovici slike prikazana je Gospa Karmelska kako sjedi na oblaku okružena anđelčićima, dok donju polovicu slike zauzimaju sjedeća figura svetog Jeronima i stojeća figura svetoga Roka. Prikaz svetoga Jeronima, koji je odjeven u kardinalsku odjeću, ima jedinstvenu i duhovitu radnju – svetac naime ispisuje perom desnu stranicu knjige glagoljicom: čitamo naslov „MISSAL RIMSKI“, ispod slijede dva nečitka retka manjih slova, a u sljedećem retku većih slova se razabire: „URBANA“ (sl. 7). Na nasuprotnoj lijevoj stranici knjige čitamo naslov: „MISSALE ROMANUM“, sljedeća dva retka nisu čitka, no naredni jesu: „URBANI VIII / EDITUM“. Ispod naslova razabire se vodoravna ovalna

Slika 6. Filippo Naldi, *Gospa Karmelska sa svetima Jeronimom i Rokom*, 1761., župna crkva svetoga Mihovila, Kostanje (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda).

32 Tomić, „Slikar Filippo Naldi (II)“, 217–219.

33 Slika je 2012. godine restaurirana u Hrvatskom restauratorskom zavodu Restauratorskom odjelu Split; voditeljica programa: Zrinka Lujčić, suradnice: Kristina Krivec, Jelena Zagora. Lujčić, „Kostanje“. Slika je bila izložena na izložbi *Sveti Jere na Marjanu – kultura renesanse u Dalmaciji u znaku svetog Jeronima* autora Joška Belamarića u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (29. travnja – 30. lipnja 2021.). Tom prilikom tiskan je istoimeni deplijan s Belamarićevim tekstom i katalogom izložaka. Belamarić, *Svete Jere na Marjanu – kultura renesanse u Dalmaciji u znaku svetog Jeronima*.

kartuša upisana u pravokutnik s nerazaznatljivim figuralnim prikazom. Knjiga koju dakle sveti Jeronim dopisuje glagoljicom na Naldijevoj slici jest *Rimski misal* odobren od pape Urbana VIII., dvojezično latinsko-hrvatsko i dvopi-smeno latinično-glagoljsko izdanje koje je priredio fra Rafael Levaković, a objavila Kongregacija za širenje vjere u Rimu 1631. godine.³⁴ Drugo izdanje, bez znatnijih promjena, priredio je Ivan Paštrić (1706.), dok su treće, izmijenjenije izdanje, priredili Matej Karaman i Matej Sović (1741.).

Slika 7. Detalj sl. 6.

Osnovna razlika između tiskanoga misala i njegove slikarske interpretacije na kostanjskoj slici jest u tome što tiskani misal ima jednu naslovnicu s dvojezičnim naslovom, a Naldijev naslikani misal ima dvije naslovnice, na lijevoj je latinski naslov, a na desnoj hrvatski. Ta preinaka učinjena je kako bi glagoljski naslov na slici bio vidljiv. Inače, slikar nasljeduje stvarnu naslovnicu ne samo prepisujući naslov već i slijedeći tipografiju i izmjenu crvenih i crnih slova u pojedinim redcima, te slikajući kartušu. Inače, na naslovnici tiskanoga Misala u gornjem dijelu stranice latinski je naslov („MISSALE / ROMANUM / SLAVONICO IDIOMATE / IVSSV S.D.N. / VRBANI OCTAVI / EDITUM“), a u sredini je glagoljski naslov („MISSAL / RIMSKIJ / VA EZIK SLOVENSKIJ / SAZDAN POVELENIEM S.G.N. PAPE / URBANA / OSMAGO“), dok donji dio stranice zauzima grafika u vodoravnoj ovalnoj kartuši upisanoj u pravokutnik koja prikazuje Krista kako šalje apostole da navješćuju evanđelje po svem svijetu. Značenje malene slike pojašnjeno je citatom iz Evanđelja u borduri kartuše: „EVNTES IN VNIVERSVM MUNDVM PRAEDICATE EVANGELIVM OMNI CREATURAE“.³⁵ Ta sličica bila je vizualni znak izdavača, Kongregacije za širenje vjere.

Slikar Naldi se za pisanje glagoljskih slova naslova na svojoj slici poslužio prvim ili drugim izdanjem Rimskoga misala iz 1631. ili 1706. godine jer se slova trećega izdanja Misala iz 1741. razlikuju u nekim detaljima od onih na kostanjskoj slici.

34 Reprodukcijska naslovnica Levakovićeve Rimskog misala: Bratulić; Damjanović, *Hrvatska pisana kultura*, 301. O Levakovićeve glagoljskim izdanjima: Nazor, „Levakovićeve glagoljska izdanja“.

35 „Pođite po svem svijetu, propovijedajte evanđelje svemu stvorenju.“ Mk, 16, 15.

Želja za što vidljivijim glagoljskim natpisom zacijelo je bila želja naručitelja, a on je prema svoj prilici bio ondašnji kostanjski župnik don Mihovil Jurićević.³⁶ Poljica su bila glagoljaški kraj, u njenim župama su se služile ilirske mise, ondje su dolazili za svećenike bivši pitomci Ilirskog sjemeništa u Priku kod Omišu što ga je otvorio splitski nadbiskup Pacifik Bizza 1750. godine.

Reljefne figure na stipesu glavnoga oltara u župnoj crkvi svetoga Mihovila u Murteru (1779.)

Godine 1779. podignut je novi mramorni glavni oltar u župnoj crkvi svetoga Mihovila u Murteru (sl. 8), djelo mletačkih altaraista s prebivalištem u Šibeniku Pija i Vicka Dall’Acqua.³⁷ Monumentalni murterski oltar tipa tabernakula tipičan je poslijetridentski oltar – njegov glavni sadržaj je arhitektura dvokatnog *tempietta* zaključenog kupolom koje je u prizemlju svetohranište a na katu *tronetto* (prijestolje za izlaganje Presvetog Sakramenta za klanjanje), no zapravo, zbog hiperbolizirane forme svetohraništa, simbol sakramenta Euharistije (žestoko napadanog od protestanata te potom zdušno obranjenog od katolika). No, murterski oltar zanima nas na ovom mjestu zbog njegove menze na čijem su pročelju (stipesu), na bokovima, prikazane reljefne figure svetog Ćirila na lijevom boku te svetog Jeronima na desnom boku (sl. 9-10); u sredini stipesa reljef je Bogorodice s djetetom. Obojica svetaca unutarnjom rukom dodiruju volutu menze, dok vanjskom rukom drže odmotani svitak okrenut promatraču s natpisom „S. KIRIL“ na ćirilici te „S. IERO/NIM“ na glagoljici.

36 U vizitaciji župe Kostanje nadbiskupa Nikole Dinarića 1762. godine ispitan je župnik don Mihovil Jurićević koji izjavljuje da je ondje već dvadeset godina župnik. Vlašić, *Vizitacije poljičkih župa u XVIII. st.*, 304. Naldijeva slika o kojoj raspravljamo na sebi ima izvorni natpis „F.N.P. anno 1761“. Tomić, „Slikar Filippo Naldi (II)“, 217.

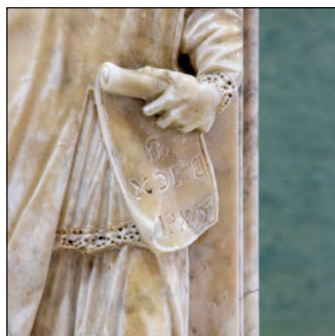
37 Krsto Stošić dao je osnovne podatke o dataciji, majstorima i naručitelju ovoga oltara, na temelju uvida u ugovor koji međutim ne citira (Stošić, *Sela šibenskog kotara*, 233). Ugovor spominje i Luka Jelić u svojoj putnoj bilježnici *Od Murtera do Krke 1907-1911*. (Arheološki muzej Split; <http://colentum.info/wp-content/uploads/2018/01/Luka-Jeli%C4%87-utipkane-bilje%C5%A1ke.pdf>). Jelić spominje i skulpture Jeronima i Ćirila s natpisima (Jelić, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*, 98). Branko Fučić ikonografski je objasnio skulpture Jeronima i Ćirila koje odražavaju „apologetsku tezu naših glagoljaša, osobito izraženu u XVII. i XVIII. stoljeću, da je sv. Jeronim, Dalmatinac, bio autor glagoljskog, a sv. Ćiril autor ćirilskog pisma.“ Potom kao apologete te zeze citira Levakovića, Glavinića i Kavanjina. (Fučić, „Glagoljica i dalmatinski spomenici“, 281). Radoslav Tomić dao je povijesnoumjetničku analizu oltara uz prenošenje Fučićeve ikonografske interpretacije (Tomić, „Djelatnost altaraista Pija i Vicka Dall’Acqua u Dalmaciji“, 67, 69, 74; Tomić, „Fragmenti o svetom Jeronimu u „dalmatinskoj“ umjetnosti novoga vijeka“, 254–255).

Slika 8. Pio i Vicko Dall'Aqua, glavni oltar, 1779., župna crkva svetoga Mihovila, Murter (Fototeka Instituta za povijest umjetnosti – snimio Paolo Mofardin).

Slika 9. Detalj sl. 8.

Slika 10. Detalj sl. 9.

Ugovor s majstorima murterskog oltara potpisao je šibenski knez i patron murterske župne crkve Hijacint Soppe Papali, pa se njemu može pripisati autorstvo ikonografskog programa.³⁸ No, udjela u ikonografskoj zamisli mogao je imati i župnik Luka Jelić iz Murtera (rođen 1741.; murterski župnik 1772.-1786., poslije ninski kanonik).³⁹ Kako god bilo, Murter je također bio glagoljaški kraj, pa pojava ćirilskog i glagoljskog natpisa na baroknom oltaru ne bi trebala čuditi.

38 Hijacint Soppe Papali spominje se kao kum u murterskim maticama (Juran, „Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća – građa iz matičnih knjiga 1718.-1815.“). Uzgred spominjemo da je bio šibenski domaćin Albertu Fortisu koji je za njega rekao da ga „rese blaga udvornost i znanje veoma korisno putniku“ (Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, 134; Fortis, *Put po Dalmaciji*, 86.), te da je naposljetku pokopan kao pustinjač u crkvi-pećini svetoga Antuna Opata u šibenskom kanalu, bez pompe (Stošić, *Sela šibenskog kotara*, 19).

39 Stošić, *Sela šibenskog kotara*, 232; Juran, „Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća – građa iz matičnih knjiga 1718.-1815.“, 269.

***

Namjera nam je bila sakupiti na jednom mjestu likovna djela koja imaju ikonografiju svetoga Jeronima kao tvorca glagoljice te posebice uputiti na najraniji i najznačajniji primjer te ikonografije, malopoznatu fresku iz Apostolske vaticanske knjižnice. Likovna djela koja smo prikazali, različita i udaljena kakva već jesu, nisu (vjerojatno) međusobno utjecala jedno na drugo. No na sve njih je utjecala ista čvrsta predaja o svetom Jeronimu tvorcu glagoljice, ukorijenjena ne samo u domaće već i u opće znanje onoga vremena. Svakako, možemo zaključiti da je sveti Jeronim rijetko prikazivan u likovnim umjetnostima kao tvorac glagoljice, iz čega proizlazi da nije bilo potrebe za češćim isticanjem te priče u mediju slike.

Na slici u Vatikanskoj knjižnici (1589.) on je jedan od tvorca svjetskih pisama, simbolizira jedan od tada znanih za Svetu Stolicu relevantnih jezika i zapravo odražava planove koje je Sveta Stolica imala s tim jezikom u evangelizaciji jugoistočne Europe. Na naslovnici „splitskoga“ *Oficija Blažene Marije Djevice* (1617.) tiskanog na hrvatskom jeziku na latinici u Veneciji, a posvećenog Dubrovčanima, sveti Jeronim s glagoljskim natpisom i sveti Ćiril s ćiriličnim natpisom obraćaju se prijateljski onim vjernicima koji su se služili tim dvama pismima. Pojavu pak ikonografije svetoga Jeronima kao tvorca glagoljice na oltarima u župnim crkvama u Kostanju (1761.) i u Murteru (1779.), glagoljaškim župama, možemo tumačiti kao znakove ponosnog isticanja identiteta župne odnosno lokalne zajednice, diskretno uklopljene u univerzalne „slike“ katoličke pobožnosti prema Gospi Karmelskoj (u Kostanjama) odnosno Pre-svetom Sakramentu (u Murteru).

Ova mala skupina likovnih djela s ikonografijom svetoga Jeronima kao tvorca glagoljice izvoran je i malopoznati hrvatski doprinos bogatoj ikonografiji jednog od najznačajnijih i najpopularnijih svetaca kršćanstva.

„Sanctus Hieronymus litterarum illyricarum inventor“ – The Iconography of Saint Jerome as the Creator of the Glagolitic Script

Summary

The article discusses a rare and little known iconographic theme *Saint Jerome the Inventor of Glagolitic* in which the well-known Church Father is accompanied by the iconographic attribute of a Glagolitic inscription. This iconographic theme was based upon a mediaeval tradition (that survived through the early modern period), according to which Jerome, venerated by Croats as the national patron saint as he had been born in Roman Dalmatia, invented Glagolitic, the script of the Church Slavonic that was in liturgical use among some Catholic Croats. As Croats belonged to the Roman Catholic Church, with Latin as a liturgical language, the invention of St Jerome as the author of Glagolitic has been considered as a tool of legitimacy and protection. This iconography is present in four works of art. The earliest and the most important is the fresco painting in the Vatican Apostolic Library where the image captioned *Sanctus Hieronymus litterarum illyricarum inventor* (figs. 1-2) is part of the cycle of *The inventors of letters* in the main hall of the library (*Salone Sistino*), made in 1589 under pope Sixtus V's patronage. All inventors of letters depicted in the *Salone Sistino* are accompanied by alphabets or letters they were thought to have invented. The papal scribe and calligrapher Luca Orfei (fig. 3) designed all the alphabets. The article determines that Orfei's source for the Glagolitic alphabet was Guillaume Postel's *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum* (Paris, 1538) as Orfei's alphabet shares the same inaccuracies with Postel's. The appearance of St Jerome in the Vatican fresco-cycle is connected with the Holy See's ideas of Croatian language, which was seen as a possible tool for the Catholicization of the Balkans. The image of St Cyril as the inventor of Cyrillic script is also part of the same fresco-cycle. *Saint Jerome the Inventor of Glagolitic* appeared also on the cover of *Oficij Blažene Marije Djevice* (Venice, 1617; fig. 4), the Croatian translation in Latin script of *Officium Beatae Mariae Virginis* (first published in 1568 by order of pope Pius V). The flanking figures on the cover depict St Domnius (the patron saint of the Archbishopric of Split) and St Blaise (the patron saint of the neighbouring archbishopric

and Republic of Ragusa [Dubrovnik]). St Jerome is depicted in the upper left medallion, holding a scroll with Glagolitic inscription that reads *Zdrava Maria* (Hail Mary; fig. 5). He is paired with St Cyril in the right medallion who holds a scroll with Cyrillic inscription of the same meaning. Jerome and Cyril on the cover of *Oficij Blažene Marije Djevice* were meant to send a message of Church inclusiveness to those faithful who attended mass said in Church Slavonic. In 1761, an altar painting depicting *Virgin of Carmel with saints Jerome and Roch* (fig. 6) was commissioned for the parish church in Kostanje in Dalmatia. The painting depicts St Jerome as writing the Glagolitic title of *Missale Romanum Urbani VIII editum* (fig. 7), the Croatian translation of the Roman Missal in Glagolitic script, published first in 1631 by the *Congregatio de Propaganda Fide*. In addition, St Jerome was also depicted with Glagolitic inscription in another Dalmatian village, Murter – in 1779, a marble high altar was erected, and whose stipes are flanked by marble reliefs depicting St Cyril and St Jerome (figs. 8-10). Both saints hold a scroll bearing their names chiseled in Cyrillic and Glagolitic respectively. The appearance of *Saint Jerome the Inventor of Glagolitic* in the aforementioned rural churches can be interpreted as a proud sign of local identity discreetly incorporated within universal images of Catholic altarpieces. This small group of works of art with the iconography of *Saint Jerome the Inventor of Glagolitic* is an original Croatian contribution to the rich iconography of one of the greatest saints of Christianity.

Keywords: St. Jerome, iconography, Glagolitic, Renaissance and Baroque art, Apostolic Vatican Library, Sixtus V., Giovanni Guerra, Luca Orfei, Office of the Blessed Virgin Mary, Matija Alberti, Kostanje, Filippo Naldi, Murter, Pio and Vicko dall’Aqua.

Literatura

- Belamarić, Joško. 2021. *Sveti Jere na Marjanu – kultura renesanse u Dalmaciji u znaku svetog Jeronima*, deplijan izložbe. Split. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Božić, Mate; Ćosić, Stjepan. 2021. *Hrvatski grbovi – geneza, simbolika, povijest*. Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Bratulić, Josip; Damjanović, Stjepan. 2005. *Hrvatska pisana kultura*, sv. 1. Križevci; Zagreb. Veda d.o.o.
- Cvetnić, Sanja. „Saint, Hagiographer and Translator. St Jerome in the Triumphal Heavenly Procession/Translation in Štrigova (Croatia)“. *Ikon*, 14 (2021.), 303-312.
- Ćosić, Stjepan. 2015. *Ideologija rodoslovlja: Korjenic-Neorićev grbovnik iz 1595*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica; Dubrovnik: HAZU. Zaved za povijesne znanosti.
- Fortis, Alberto. 1774. *Viaggio in Dalmazia, vol. I. Venezia*. Alvise Milocco.
- Fortis, Alberto. 1984. *Put po Dalmaciji*. Zagreb. Globus.
- Frascarelli, Dalma. 2012. „Gli affreschi sistini: il programma iconografico“. U: Piazzoni, Ambrogio M.; Manfredi, Antonio; Frascarelli, Dalma; Zuccari, Alessandro; Vian, Paolo, *La Biblioteca Apostolica Vaticana*, Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, Musei Vaticani; Milano: Jaca Book. 178-264.
- Fučić, Branko. „Glagoljica i dalmatinski spomenici“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21 (1980.) [*Fiskovićev zbornik I*]: 274-284.
- Gudelj, Jasenka, 2020. „San Girolamo degli Schiavoni/ Illyrians/ Croats in ‘Roma communis patria’: Constructing National Identity Through Papal Interventions“, *RIHA Journal* 0242 (30 March 2020), DOI: <https://doi.org/10.11588/riha.2020.1.76052>.
- Gudelj, Jasenka. 2015. „San Girolamo dei Croati a Roma: gli Schiavoni e il cantiere sistino“. U: *Identità e rappresentazione – Le chiese nazionali a Roma, 1450–1650*, gl. ur. Alexander Koller, Susanne Kubersky-Piredda. Roma. Campisano Editore. 297-325.
- Hercigonja, Eduard. 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture*. Zagreb. Matica hrvatska.
- Ivanišević, Milan. 2004. „Crkve i likovi svetoga Dujma“. U: Duplančić, Arsen; Ivanišević, Milan; Kovačić, Slavko. 2004. *Sveti Dujam – štovanje kroz vjekove*. Split. Crkva u svijetu. 111-204.

- Ivić, Ines. „The “Making” of a National Saint: Reflections on the Formation of the Cult of Saint Jerome in the Eastern Adriatic”. *Il Capitale culturale, Supplementi*, 07 (2018.) [*Visualizing Past in a Foreign Country: Schiavoni/Illyrian Confraternities and Colleges in Early Modern Italy in comparative perspective*, gl. ur. Giuseppe Capriotti, Francesca Coltrinari, Jasenka Gudelj]: 247-278. Online.
- Jelić, Lucas. 1906. *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*. Vegla. Kurykta.
- Juran, Kristijan. „Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća – građa iz matičnih knjiga 1718.-1815.“. *Povijesni prilozi*, 25 (2003.): 233-280.
- Kolumbić, Nikica. 1983. „Alberti, Matija (Matulić)“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1. Zagreb. Jugoslavenski leksikografski zavod. 62-63.
- Kraft Soić, Vanda. „Otpis Inocenta IV. senjskom biskupu (1248.) pod patronatom sv. Jeronima. I. Senjski privilegij iz godine 1248“. *Croatica christiana periodica*, 40 (2016.), br. 77: 1-23.
- Kraft Soić, Vanda. „Otpis Inocenta IV. senjskom biskupu (1248.) pod patronatom sv. Jeronima. II. Povijesni usud glagoljice i začetci jeronimske tradicije“. *Croatica christiana periodica*, 40 (2016.), br. 78: 17-37.
- Lučin, Bratislav; Špoljarić, Luka (ur.). 2020. *Kruna harvackoga jezika. Renesansni pisci o svetom Jeronimu*. Split. Književni krug.
- Lujić, Zrinka. „Kostanje“. U: *CD Radovi u 2012. godini*, uz *Portal*, 4 (2013.): 89-90. Također i online.
- Marin, Emilio; Horvat-Levaj, Katarina (ur.). 2021. *Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*. Zagreb. Hrvatsko katoličko sveučilište; Institut za povijest umjetnosti.
- Nazor, Anica. 2010. „Levakovićeve glagoljska izdanja“. U: *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, gl. ur. Pavao Knezović. Zagreb. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. 317-334.
- Nelles, Paul. 2016. „The Vatican Library Alphabets, Luca Orfei, and Graphic Media in Sistine Rome“. U: *For the Sake of Learning. Essays in Honour of Anthony Grafton, vol. 1*, gl. ur. Ann Blair, Anja-Silvia Goeing. Leiden; Boston. Brill. 441-468.
- Pansa, Muzio. 1590. *Della libreria Vaticana*. Roma. Giovanni Martinelli.
- Pelc, Milan. „Georgius Subarich sculpsit Viennae – bakrorezac Juraj Šubarić u Beču oko 1650. godine: djela i naručitelji“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 39 (2015.): 55-74.

- Pelc, Milan. 2018. *Minijature u misalima zagrebačkog biskupa Jurja od Topuskog*. Sisak; Zagreb. Sisačka biskupija; Institut za povijest umjetnosti.
- Pelc, Milan. 2021. „Sveti Jeronim u knjižnom slikarstvu i grafici srednjega vijeka i renesanse. Ikonografski tipovi i njihova značenja prema građi iz hrvatske knjižne i grafičke baštine“. U: *Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*, gl. ur. Emilio Marin, Katarina Horvat-Levaj. Zagreb. Hrvatsko katoličko sveučilište; Institut za povijest umjetnosti. 431-461.
- Peri, Vittorio. 1985. „Caratteri e libri delle tipografie promosse a Roma dai papi per le lingue slave tra il XVI e il XVII secolo“. U: *Tre alfabeti per gli Slavi*. Vaticano. Biblioteca Apostolica Vaticana. 97-124.
- Premerl, Daniel. 2014. *Bolonjske slike hrvatske povijesti – politička ikonografija zidnih slika u Ilirsko-ugarskom kolegiju u Bolonji*. Zagreb. Leykam international.
- Premerl, Daniel. 2020. (U tisku). „Nacionalni sveci u ranom novom vijeku – ikonografija identiteta“. U: *Moć slike - simbolika zavjeta, zaštite i zahvale u hrvatskoj likovnoj umjetnosti od 1400. do 1800. godine*, gl. ur. Milan Pelc. Zagreb.
- Prosperov Novak, Slobodan. 2019. *Sveti Jeronim Dalmatinac. Zaštitnik Dalmacije*. Split. Splitsko-dalmatinska županija.
- Repanić-Braun, Mirjana. 2021. „Sveti Jeronim u baroknom slikarstvu i štuko dekoraciji sjeverozapadne Hrvatske“. U: *Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*, gl. ur. Emilio Marin, Katarina Horvat-Levaj. Zagreb. Hrvatsko katoličko sveučilište; Institut za povijest umjetnosti. 359-391.
- Rice, Eugene F. 1985. *Saint Jerome in the Renaissance*. Baltimore; London. The John Hopkins University Press.
- Ridderbos, Herman Nicolaas Bernhard. 1984. *Saint and Symbol – Images of Saint Jerome in early Italian Art*. Groningen. Bouma's Boekhuis bv.
- Rocca, Angelo. 1591. *Bibliotheca Apostolica Vaticana*. Roma. Typografia Apostolica Vaticana.
- Stošić, Krsto. 1941. *Sela šibenskog kotara*. Šibenik. Tiskara Kačić.
- Tagliabracci, Michele. „Luca Orfei da Fano“. *Nuovi studi fanesi*, 30 (2018.): 71-145.
- Tomić, Radoslav. „Djelatnost altara Pija i Vicka Dall'Acqua u Dalmaciji“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 17 (1993.), br. 2: 67-79.
- Tomić, Radoslav. „Slikar Filippo Naldi (II)“. *Ars Adriatica*, 2 (2012.): 217-224.

- Tomić, Radoslav. 2021. „Fragmenti o svetom Jeronimu u „dalmatinskoj“ umjetnosti novoga vijeka“. U: *Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici*, gl. ur. Emilio Marin, Katarina Horvat-Levaj. Zagreb. Hrvatsko katoličko sveučilište; Institut za povijest umjetnosti. 247-281.
- Verkholantsev, Julia. 2014. *The Slavic Letters of St. Jerome*, DeKalb. Northern Illinois University Press.
- Vlašić, Danko. 1995. *Vizitacije poljičkih župa u XVIII. st.* Split. Crkva u svijetu; Poljica – Godišnjak Poljičkog dekanata.